

THE GA'YOT AND THEIR FUNCTION /

הגעייות ותפקידן

Author(s): ישראל ייבין and Israel Yeivin

Source:

Lěšonenu: A Journal for the Study of the Hebrew Language and Cognate Subjects /
לשוננו: כתב-עת לחקר הלשון העברית והתחומים הסמוכים לה

Vol. No. pp. 39-56, תשרי ה'תשמ"ב

Published by: Academy of the Hebrew Language

Stable URL: <https://www.jstor.org/stable/24357468>

Accessed: 19-02-2020 13:29 UTC

Your use of the JSTOR archive indicates your acceptance of the Terms & Conditions of Use, available at <https://www.jstor.org/page/info/about/policies/terms.jsp>

JSTOR is a not-for-profit service that helps scholars, researchers, and students discover, use, and build upon a wide range of content in a trusted digital archive. We use information technology and tools to increase productivity and facilitate new forms of scholarship. For more information about JSTOR, please contact support@jstor.org.

Academy of the Hebrew Language is collaborating with JSTOR to digitize, preserve and extend access to
Lěšonenu: A Journal for the Study of the Hebrew Language and Cognate Subjects / לשוננו: כתב-עת לחקר הלשון העברית והתחומים הסמוכים לה.

JSTOR

<https://www.jstor.org>

הגעים ותפקידן*

א

הגעה (מתג) היא סימן להאטה, משיכה והארכה בקריאתה של ההברה שהיא מסומנת בה¹. הגעה באה במקרא נוסף לסימני הניקוד והטעמים וצורתה קו מאונך קצר מתחת לאות, על פי רוב לשמאל סימן הניקוד. מקובל ליחס לגעים שני תפקידים עיקריים, ולפיהם לחלקן לסוגים²:

א. געים מוסיפות. אלו רובן של הגעים. קריאות פך לפי שהן חליות במבנה התיבה להברותיה ובטעם שהיא מוטעמת בו. ואלו סוגיהן:

1. געה בהברה סגורה, בתיבה שמשקלה "מְתַפְּלִים" וכיו"ב ("המבנה הסדיר"), או בתיבה שמשקלה שונה ("מבנה לא סדיר"), כגון: וְלִישָׁמְעָאֵל (בר' יז, כ). מְקַרְא־קָדֶשׁ (וי' כג, כא), נִכְנְעוּ (דה"ב ל, יא).

2. געית-שוא, הבאה עם שוא או חטף, בדרך כלל בראש תיבה, כגון: כְּהוֹצִיָאֻם (יהר' י, כד).

3. געה בהברה פתוחה, שבינה ובין ההברה המוטעמת חציצה (של חטף,

תנועה או יותר). געה זו עשויה לבוא לפני תנועה, כגון: אָנְכָל (בר' ז, ד), או לפני חטף, כגון: תַּעֲמֹד (וי' יג, כג), וכן בתנועה גדולה³ לפני שוא, כגון: שְׁמְרוּ (דב' לג, ט).

עיתים געה זו באה אחר הטעם, כגון: וְהִבָּאֲתִי מִן־רָךְ (וי' כו, לו). פְּתָנָה אֲרָם (בר' כח, ב).

4. געה בהברה סגורה מנוקדת בתנועה גדולה (על פי רוב בתיבות מוקפות),

* מחקר זה נעשה בסיוע האקדמיה הלאומית הישראלית למדעים, הקרן למחקר בסיסי. מקצתו הושמעה כהרצאה בקונגרס הרביעי של הארגון הבינלאומי לחקר המסורה, בתוך הקונגרס העולמי השמיני למדעי היהדות, קיץ תשמ"א.

1. עיין א' בנודיד, תרפיץ כו (תשי"ז) [להלן: בנודיד, ב"א וב"נ], 385–386.
2. סיכום בחוברתי "מבוא למסורה הטברנית" (בשכפול), הוצאת אקדמון, ירושלים תשל"ג, סעיפים 307–353 (תרגום אנגלי בידי א"י רוול, Masoretic Studies 5, הוצאת Scholars Press, מיסולה מונטנה 1980, סעיפים 311–357). החלוקה מעודפנת יותר מבספרי "כתר ארם-צובה, ניקודו וטעמיו", ירושלים תשכ"ט (להלן: כא"צ), חלקי ב, ד. ועיין מ' ברויאר, לשוננו מד (תש"ס), 3–11. החלוקה המובאת כאן בעיקרה על פי חוברתי ובתיקונים לפי ברויאר.

3. במאמר זה משמשים המונחים "תנועה גדולה" ו"תנועה קטנה" כמשמעות שניתנה להם מימי ר' יוסף קמחי: אין הפונה למידת אורפן וקוצרן של התנועות.

בדרך כלל פשהטעם בהברה הראשונה אחריה, פגון: גר־שם (שו' יז, ז), או בשלישית, פגון: איש־ישָׁאָל (יהו' ט, ז). עתים הגעיה באה אחר הטעם, פגון: נִצָּץ צִיץ (כמ' יז, כג).

ב. געיות פונטיות. אלו תלויות בעיצורי התיבה, ועתים בעיצורי התיבה שאחריה. ואלו סוגיהן:

1. געיה שתכליתה להניע את השוא שאחריה, על פי רוב אחר תנועה קטנה: בה' פתוחה לפני מ' שוואה (וכן עיצורים אחרים) שנתבטלה הכפלתה, פגון: הַמְדַבֵּר (בר' מה, יב); ב' החיבור שרוקה, בעיקר לפני עיצור מן השורקים, פגון: וְזָהָב (בר' ב, יב); במסיבות אחרות, פגון: שְׁבַעַת (איוב א, ג); לפני הראשון משני עיצורים דומים רצופים, פגון: וְהָלָלְוּ (יש' סב, ט); עתים אחר תנועה ארוכה, פגון: אֶקְרָנָנוּ (איוב לא, לז); לפני הראשון משני עיצורים דומים רצופים, פגון: לְגֻזְיָי (שמ"א כה, יא).
2. געיה המשמשת לשמירה על הגייה נאותה של עיצור גרוני שווי, בעיקר לפני ל, נ, פגון: קַח־לִי (שו' יד, ג), וְאֶשְׁבַּע לֹו (מל"א ב, ח), וכן בצירופים פגון: אַרְבַּע־עָשָׂרָה (בר' לא, מא).
3. געיה לפני גרונית שוואה שאחריה י, פגון: שְׁמַעֲיָה (דה"א ה, ד), יְהִיָּה, יְחִיָּה וכיו"ב.
4. געיה בצורות: יִיְהִי, נִיְחִי.

ב

במאמר זה תידוננה הגעיות המוסיקליות בלבד. הצורך בבחינה חדשה של תפקידן נחעזרר משני צדדים:

א. מחקר שיטתם של פתבייד אחדים בניקוד טברני "מורחב", המרבים בהטעמת געיות, ובייחוד כ"י וטיקן, אורפינאטי 2 (להלן: כ"י). בכ"י זה הגעיות הפונטיות מוטעמות בפשיטה המקובלת, בקירוב; ואילו הטעמת הגעיות המוסיקליות מפותחת ביותר, בעיקר בעניינים אלו:

1. לעתים קרובות מסומנת געיה בהברה פתוחה סמוכה לטעם ללא כל חציצה, פגון: יָמִים (יח' ד, ה), וגם שתי געיות פאלו רצופות, פגון: הָאָדָם (כ, יא). אם בתיבה כזו רק געיה אחת מסומנת, הריהי הרחוקה מן הטעם, פגון: הָאָדָם (ד, טו).
2. עתים מסומנת געיה בתיבה שמשקלה "קטלו", פגון: יִשְׁכְּבוּ (לב, כז). בתיבה ב"מבנה סדיר" מסומנות לעתים שתי געיות, פגון: וַיִּשְׁאָהוּ (לא, יב). אם בתיבה כזו רק געיה אחת מסומנת, במשקלי "מְתַפְּלָלִים", "מְתַקְּטָלִים" הריהי על פי רוב הראשונה, פגון: וַתִּגְדְּלִי (טו, ז), וַתִּבְצַעֲנִי (כב, יב); במשקל "מְתַפְּעָלִים" הריהי על פי רוב השנייה, פגון: מִנְחֶלֶת (מו, יח), אֶל־שַׁעֲרֵי (מד, יז).
3. עוד יש בכ"י זה געיות בהברות סגורות במבנים שונים, פגון: נִיתָן (כא, טז), וְקִבְצָתִים (לד, יג), ועוד. כל אלו לא בקביעות.

ב. עניין נוסף המעורר את הצורך בבחינה חדשה של סוגי הגעיית הוא הפעיה: מהי סיבת הגעיה בתיבות בעלות "המבנה הסדיר". הגעיה באה דרך שיטה בתיבות שמשקליהן "מְתַפְּלָלִים, מְתַקְּשָׁלִים, מְתַפְּעָלִים" ("המבנה הסדיר המשובח"), פשהן מוטעמות בטעם מפסיק, כגון: וְשִׁטְמָהוּ (בר' מט, כג), וְיִלְמָדָה (דב' לא, כב), מְשַׁתְּחָהִים (בר' לו, ט). יש מקצת יוצאים, שבהם אין געיה בתיבה מוטעמת במפסיק, ויוצאים הפוכים, שבהם געיה בתיבה מוטעמת בטעם מחבר. ראוי לחקור לסיבת הגעיה בסוג זה דוקה, לפי שבו היא מוטעמת דרך שיטה. ואילו הטעמת הגעיה בהברה סגורה בתיבה בעלת "מבנה לא סדיר" או הטעמת געית-שוא, למשל, אין בהן שיטה בספרינו; לפיכך קשה יותר לברר את סיבותיהן.

"המבנה הסדיר" פותח בהברה סגורה, אחריה הברה נוספת, ואחר שוא נע לפני הברת הטעם. מסתבר שהטעמת הגעיה קשורה בשוא הנע שלפני הברת הטעם; שהרי במקום שאין שוא נע, היינו בתיבה כגון: וְהִשְׁכַּמְתָּם (בר' יט, ב), בדרך כלל אין געיה. אך כיצד גורם השוא הנע שלפני הברת הטעם לגעיה בהברה הראשונה? רק מקצת חוקרים ניסו להסביר געיה זו. בעל "דרכי הנקוד והנגינות"⁴ אומר: "ויש אשר תעמודנה הגעיית לפני השוא" כמו: 'כמרגלים את הארץ' (בר' מב, ל); כְּמִרְגָּלִים) 'ויכבסו שמלותם' (שמ' יט, יד: וְיִכְבְּסוּ) וכמוהו רבים. וכמדומה לי הטעם מפני שאות אשר בה הגעיה שמוש. לא נאה להריצה לאות שאחריה . . . ואני אומר בכל מקום שתמצא מלך שב"א ומלך ושב"א תעמיד המלך הראשון בגעיה שלא להרהיטם יחד, כמו: 'לרצונכם' (וי' יט, ה: לְרִצּוֹנְכֶם), 'כמרגלים'. הסבר הפוך אצל בלייק⁵, הקובע, שבתביות הפותחות בהברות כגון "הת" – או בר' ההיפוך, וכיו"ב הייתה במקורה הטעמה מיוחדת, והגעיה מציינת אותה. א' בנודיד⁶ מביא הסבר מוסיקלי: הגעיה מציינת הטעמת משנה במקצב – – – – – ("אֶפְיִטְרִיטוֹס"), ובכך נפתלי הטעימו דרך שיטה יותר מבן-אשר.

הסברים אלו אינם נראים מספיקים. לא רק הסברים של בעל "דרכי הנקוד והנגינות" ושל בלייק, התולים את הגעיה בתוכן ההברה שהגעיה מוטעמת בה, אם היא שימוש, כלומר: מודגשת פחות, או, להפך, מודגשת יותר. אין צורך להוכיח, שאין הטעמת הגעיית תלויה בתוכן התיבות או המורפמות. בהסברו של בנודיד שני קשיים: (א) מדוע ראו להטעים הטעמת משנה במבנה ה"אֶפְיִטְרִיטוֹס" דוקה, ולא במבנים אחרים, דרך משל – – – – – (כגון: "מְפַנְיָם"); (ב) עצם קיומה של הטעמת משנה, המוצרכת על ידי ההטעמה הראשית, חשוד הוא בעברית, שבה הצד ההברתי, הסילאבי, של התיבה מודגש יותר מן הצד הטוני.

4. מהדורת ד"ש לאווינגר, בודאפעשט תרפ"ט, 68.

5. F.R. Blake, *Journal of the American Oriental Society* 32 (1912), 87.

6. בנודיד, כ"א וב"ג, 396, 408 ועוד.

7. השוה א' בנודיד, לשוננו כב (תשי"ח), 35–7, 110–136 (להלן "בנודיד, מגיין

ג

נוכל ללמוד על הגעיות מפללי ההטעמה וההקפה. שכן הגעיה אינה אלא שלב בדירוג ההטעמה מן הטעם המפסיק אל המחבר והלאה. דרך משל: תיבת "זה" בצירוף "פה אמר" מוטעמת עתים במפסיק (יחיב): *זֶה אָמַר ה'* (מל"ב כב, טז), עתים במחבר: *זֶה אָמַר* (שמ"ב ז, ח), ועתים, פשהיא מוקפת, בגעיה: *זֶה-אָמַר* (יש' כט, כב) — הכול לפי צורכי ההטעמה של הפסוק. מסתבר שבין הטעם המפסיק, הטעם המחבר והגעיה יש הבדל של פמות, הבדל באורך הקריאה. הטעמים המפסיקים והמחברים יש להם עוד ניגונים שונים, ואילו הגעיה אין לה ניגון משלה, אך מבחינת ההארכה בקריאה ההבדל בין הגעיה לטעמים אינו אלא הבדל של מדרגה.

על הטעם כהארכה עומד בפרטות א' בנודיד⁸. היא נזכרת עוד בספרות המסורה. דרך משל: "ואדא' אמתד באללחן צאר בת'נתינ" (וכאשר יתארך על ידי הטעם יהיה פשתי נקודות)⁹; "לא תתחבר הנעת הטעם עם הנעת השוא. לפי שהוא רגיל למהר בהנעה והטעם מאריכו" (כ"י "תוכן עזרא"). והשוה שתי הערות מסורה בכ"י מקרא, לנינגרד, פירקוביץ א, 54: "כל בואי ובואי לשון נקבה מאריך בבית כגון ובואי שכבי בואי אשת ירבעם וכל בואי ובואי לשון זכר מאריך באלף כגון הדין עד בואי אליך מצרימה" (מס"ג בר' יב), "כל החזיקי והחזיקי לשון נקבה מאריך בזין כגון הדין והחזיקי את ירך וכל החזיקי לשון זכר מאריך בקוף כגון הדין ביום החזיקי בידם. כל קומי לשון נקבה מאריך בקוף כגון הדין קומי שאי את הנער וכל קומי לשון זכר מאריך במם כגון הדין ליום קומי לעד" (מס"ג בר' כא). גם אצל רס"ג פירושה הפונטי של הברה מוטעמת הוא פמותי: היותה משובה בזמן, שעל כן תנועתה ארוכה יותר¹⁰.

ד

בדיקת פללי ההקפה של התיבות הזעירות מלמדת¹¹, שיש להבחין בין תיבה בת הברה פתוחה, כגון: *כִּי, לֹא, אִו, מִי, זֶה*, ובין תיבה בת הברה סגורה, כגון: *אֶת, כָּל, עַל, פֶּן*. מן. עוד יש להבחין בין רוב הטעמים, שבהם שיטת ההקפה המתוארת להלן

החלוקה"), ביחוד עמ' 31, שבו הוא מציין שנקדני בבל "דיוקי אורך נחשבו בעיניהם יותר מדיוקי הטעמה", "לא הטעם היה עיקר אלא מידת התנועה".

8. בנודיד, מניין החלוקה, 21 ואילך. ועיין E. Hommel, *Untersuchungen zur*

hebräischen Lautlehre, א, לייפציג 1917, 96 ואילך.

9. נ' אלוני, לשוננו כט (תשכ"ה), 148.

10. עיין א' אלדר, לשוננו מה (תשמ"א), 111, 128 הערה 68, והספרות המובאת שם;

נ' אלוני, סיני צ (תשמ"ב), קיט ואילך.

11. החומר מובא כאן על פי עבודת גמר "הקפת התיבות הזעירות במקרא", שפכתתי

בחוג ללשון העברית באוניברסיטה העברית, ירושלים, בשנת תשט"ז, בהדרכת ז' בן-חיים.

ועיין מאמריי ב"ארץ-ישראל" ה (1958), 145–149; לשוננו כג (תשי"ט), 35–48.

("ההטעמה הרגילה"), ובין הטעמים ה"גבוהים" גרש, פור, ת"ג, לגרמיה, ובמקצת גם זרקא, שבהם שיטת ההקפה שונה ("ההטעמה המיוחדת").

וזו שיטת "ההטעמה הרגילה" בדיבור בן שתי תיבות שבסופו מפסיק: תיבה מטיפוס "כִּי", אם התיבה שאחריה אין טעמה בראשה — מוטעמת בטעם מחבר, כגון: כִּי קָלָךְ (מל"א א,יא); אם טעמה בראשה — "כִּי" מוקפת, כגון: כִּי־מָלָךְ (שמ"א יט), כנראה כדי למנוע סמיכות טעמים. תיבה מטיפוס "אֶת" מוקפת בשני המעמדים, כגון: אֶת־מֶשֶׁל (דה"א ו,נט), אֶת־קָדֵשׁ (ו,נו). בדיבור בן שלוש תיבות, אם לא רצה המטעים להוסיף מפסיקים, תיבות אלו מוקפות, כגון: כִּי־סָגַר ה' (שמ"א א,ו), אֶת־דְּבָרֵי הַפִּלְשֹׁתִי (שמ"א יז,יא). אם ראו המטעמים להוסיף מפסיק, הוטעמו על פי רוב תיבות זעירות אלו דוקה במפסיק זה, כגון: כִּי הִתַּחַת אֱלֹהִים (בר' נ,יט), וְאֵת יֵתֵר הָעַם (יר' לט,ט).

מה הסיבה שבדיבור בן שתי תיבות, "כִּי" מוטעמת בטעם מחבר, ואילו "אֶת" מוקפת. לפי שהתנאים המוסיקליים שוים, ודאי הסיבה אינה מוסיקלית אלא תלויה במבנה התיבות והברותיהן. מסתבר שהברה פתוחה ראויה מעצם טבעה להארכה יותר מהברה סגורה. בשני הדיבורים המוטעמים בטפחא: כִּי קָלָךְ, אֶת מֶשֶׁל, הברת "כִּי" ראויה להארכה, לפיכך הוטעמה בטעם מחבר; הברת "אֶת" אינה ראויה להארכה, לפיכך הוקפה.

ה

מדוע הברה כגון "כִּי" ראויה להארכה, והברה כגון "אֶת" אינה ראויה לכך? בעניין זה נוכל ללמוד הרבה מן המובא במאמרו החשוב של א' בנדויד "מניין החלוקה לתנועות גדולות וקטנות?"¹¹. במאמר זה בנדויד מוכיח מציאותם של הפרשי אורך של תנועות בשלוש ממסורות הלשון העבריות:

א. בניקוד הפבלי המורכב (המושפע הרבה מן הטברני), סימנים מורכבים (רובם עשויים סימנים פשוטים בתוספת קו מאוזן, היינו: שוא בבלי) מסמלים תנועות קטנות. בתיבות כגון: תִּשְׁמֹר, תִּקְרִיב, שִׁלַּח, סימני הניקוד בהברות הראשונות הם מורכבים, ומציינים לא תנועות בלתי-מוטעמות סגורות-שוא (כפי שהיה מקובל להניח), אלא תנועות קטנות; ואילו הסימנים הפשוטים משמשים לסימון תנועות גדולות וכן תנועות קטנות פשוטות.

הסימנים המורכבים משמשים גם לציון תנועות חטופות (בהקבלה לסימני החטף הטברניים), כגון: אֱלֹהִים, אֲדֹהִי, אֲנִי, חֲרָבוֹת. ואילו תנועות קטנות בהברות פתוחות בתיבות כגון: מֵהָר, תִּעְמָד, תִּעְמָדוּ, בִּרְכִיָּה (ההברות הראשונות) מסומנות בסימנים פשוטים (כלומר: ארוכות הן).

¹¹. בנדויד, מניין החלוקה.

ב. תופעות אחדות בהטעמה הטברנית, ובעיקר שימוש של צירוף הטעמים מונח-זקף, בניגוד לצירוף מתיגה-זקף, עשויות ללמד על הבחנה בין תנועות ארוכות לקצרות. בעוד המתיגה באה בהברה סגורה מנוקדת בתנועה קטנה, הרי המונח בא בדרך כלל בתנועה ארוכה בהברה פתוחה או לפני שוא. המונח בא גם בהברות פתוחות מנוקדות בתנועות קטנות (פלומר: נחשבו ארוכות), כגון: אֶנְחָמְכֶם (יש' סו, יג), בְּנַחֲלָתוֹ (במ' לו, ט)¹², לְמַעַנְכֶם (דב' ג, כו), בֶּן-בְּרָכְיָהוּ (זכ' א, ז).
ג. משיטת התעתיק בכתבי־יד (קראיים) של המקרא, הפתויים באותיות ערביות ובהם ניקוד וטעמים טברניים¹³, אפשר ללמוד אילו תנועות ראו כארוכות. בכ"י זה נוספות אותיות א, ו, י הערביות אחר כל תנועה גדולה, לפני תנועה ולפני שוא, אחר כל תנועה קטנה מוטעמת, וכן אחר התנועות הקטנות בהברות פתוחות, כגון: באחול (שמ' ב, יב; בחול), יאעקוב (א, א; יַעֲקֹב), ויאעצמו (א, ז; וַיַּעֲצֻמוּ).

1

ההבחנות בין סוגי התנועות בשלוש המסורות הנזכרות דומות ברוך פרטיהן. אפשר להשוות להן את תורתו הידועה של חיוג' על "הנח הנעלם" ("אלסאכן אללין")¹⁴. לפי תורה זו כל התנועות הגדולות, הן לפני תנועה הן לפני שוא, יש אחריהן נח נעלם, והוא הגורם לאורפן, כדברי ג' גולדנברג (291): "תנועה שאחריה סאכן לֵאן מימשה בתנועה ארוכה, משום שה'עיצור' הסוגר אותה הוא אפס פונטי אשר יש לו נפח ואין לו גוף, ונפחו נשמע כהארכת התנועה".
פרט לתנועות הגדולות, נח נעלם בא גם בכל הברה מוטעמת, אפילו תנועתה קטנה. לא מצאתי עדויות ברורות לגבי תנועה קטנה בהברה פתוחה, כלום יש אחריה נח נעלם אם אין. בנדוד ("מניין החלוקה", 135–136) מביא עדות רב סעדיה גאון, בפירושו ל"ספר יצירה", ולפיה יש הארכה בתנועות שלפני הגרוניות בתיבות כגון: אֶנְחָם, נַעֲבֵר, הַאֲלֵהֶם? עדות נוספת מביא בנדוד מ"הורית הקורא": "צאר אלשין מן שְמָעו יכרג בשין ואלף ואלכף מן כְּהָדו יכרג בכף ויוד"¹⁵ (נהיה הש' מן "שמעו"

12. כאן ראוי להוסיף את כללו של מ' ברויאר, לשוננו מג (חשל"ט), 245: "אין מונח יכול לבוא בהברה הסמוכה לטעם לפני חטף שהוא מגוון התנועה שלפניו, כגון: וְאֶהְרֹן (שמ' ז, ז)". המונח עשוי לבוא לפני חטף רק בתנועה שאינה מגוון החטף, גדולה, כגון: וּמִקְחָתָ (יש' יא, יא), או קטנה, כגון: וְנֶאֱצִיגִי (דב' לא, כ), וכן במקום שבו חוצצת תנועה בין החטף ובין הטעם.

13. S. Hoerning, *Six Karaite Manuscripts*, אדינבורג 1889.

14. ר' יהודה חיוג', שלשה ספרי דקדוק, תרגום משה בן ג'יקטילה, מהדורת י"ב נוט, לונדון וברלין תר"ל, ²ירושלים תשכ"ח (להלן: חיוג'-נוט), 6–8, 120 ואילך, ועוד הרבה. ועיין ג' גולדנברג, לשוננו מד (תש"ס), 281 ואילך.

15. כ"ד גינצבורג, המסורה על פי כתבי־יד עתיקים, ג, לונדון 1885, 246.

יוצא בש' וא', והכ' מן "כחדו" יוצא בכ' ו'). עדות זו מנוסחת במונחים המקובלים בכתבי חיוג, ומסתבר שמשקפת את שיטתו, אך ספק אם גם דברי רס"ג מתאימים להשקפת חיוג. רמז לכך שלא גרס חיוג הארכה (נח נעלם) אחר התנועה הקטנה בתיבה כגון: תַּעֲמֹד, הוא "חוק שלוש התנועות"¹⁶, שניסח חיוג, והקובע שאין בעברית שלוש אותיות מונעות רצופות (היינו: בלי נח נראה או נח נעלם ביניהן). חוץ מתיבות שבהן גרונית (כגון: יַעֲמֹד) או עיצורים דומים (כגון: קָלֵלָת). מפאן מסתבר, שפתיבה כגון: יַעֲמֹד, אין נח נעלם אחר הפתח, כלומר: התנועה קצרה. ר' יונה בן ג'נאח מביא אף דוגמה שבה ארבע תנועות רצופות: לְשִׁחָה (בר' יט, יג)¹⁷.

ז

אין זה המקום להידרש לבעיה הסבוכה של אורך התנועות בעברית; אך שמא ראוי להעלות סברה זו: בנדויד מזכיר שבניקוד הפבלי המורכב תנועות קצרות ותנועות חטופות מסומנות באותם סימנים (השוה, למשל: אִמְרָתָם, יַצְבְּרָה, שבהן ההברות הראשונות, החטופות, והשניות, הסגורות, מנוקדות בסימנים דומים)¹⁸. בדומה לכך ראוי להוסיף, שו' החיבור השריקה משמשת במסורת הטברנית כתנועה חטופה, מקבילה לשוא נע, לפני בום"פ, כגון: וּמִלָּךְ, וגם כתנועה קצרה בהברה סגורה, כשהיא באה לפני עיצור שווי, כגון: וּדְבָשׁ. ועוד: אותם פתחי-יד במסורת הטברנית, המסמנים קמץ "קטן" בסימן חטף-קמץ, כגון תְּכַמֶּה — סימן זה משמש בהם כתנועה קצרה בהברה סגורה וגם כתנועה חטופה (כגון: תְּחַלְשִׁים). שמא שימוש זה בסימני התנועות עשוי לקרב את ההשערה, שאותן מסורות הבחינו רק בסוג אחד של תנועה: תנועה חטופה, כשוא נע או פחטף. כאשר בא שוא נח ("נח נראה") אחר תנועה זו, נוצרה הברה (סגורה). בתיבות כגון: תָּנוּ, תְּקַרֵּב, העיצור הראשון, ת, מונע אפוא באותה תנועה, אלא שבראשונה התנועה באה לעצמה, ובשנייה אחריה נח נראה. הוא הדין תיבות כגון: עָנִי, עֲנִים, ואף: עָזִי (שמ' טו, ב)¹⁹. היינו: התנועות הקטנות נחשבו שוות ערך לתנועות החטופות, ואין בין אלו לאלו אלא מציאות נח נראה או היעדרו. ושם גם התנועות הגדולות אינן שונות מן הקטנות (והחטופים) אלא במציאותו של נח נעלם או בהיעדרו, היינו: החירק בתיבה כגון "מִשְׁפָּט" הוא הוא החירק בתיבה כגון

16. עיין ג' אלוני, תורת המשקלים, ירושלים תשי"א, 142 ואילך.

17. ספר הקירוב והיישור, J. & H. Derenbourg, *Opusculs et traités d'Abou'l Walid Merwan ibn Djanah*, פריס 1880, 279.

18. בנדויד, מניין החלוקה, 18.

19. וכדברי בנדויד (שם, 19), הניקוד הפבלי מסמן תנועות, לפיכך סימן אחד משמש לסימון התנועה הקצרה בכל שלושת סוגי ההברות הללו (הברה פתוחה, הברה סגורה-שוא, הברה סגורה-דגש). ואילו הניקוד הטברני המקובל מסמן הברות, לפיכך לסימון התנועה הקצרה בהברה פתוחה משמש סימן החטף, ואילו לסימונה בהברה סגורה משמש סימן תנועה.

"שִׁיחָה"; אלא שְׁאָחַר הראשון יש נח נראה, ואילו אחר האחרון נח נעלם; הוא הדין: עֲנִי, עֲנִים, עֲנִי.

רמז להשקפה מעין זו בדברי ר' יהודה הלוי, הפוזרי, ב, פ: "ואלשבא מחרכה בהדה כלהא בשראיט והי אלחרכה וחדהא דון זיאדה תקתצי סאכנה בעדהא" (בתרגום ר' יהודה אפן תפון: "והשוא מונעת באלה כלם בתנאים, והיא התנועה לבדה בלי תוספת, מביאה נח אחריה"). רמז נוסף גם ב"חוק שלוש התנועות" (למעלה, ו), שממנו משתמע שפתיבות פגון: יַעֲמֹד, קָלֵלָת, ראו שלוש תנועות רצופות, היינו: התנועה הראשונה והחטף שאחריה נקראים תנועות, ואין רמז להבחנה ביניהם. עוד עיין בדברי "מאמר השוא", עמ' כה-כו²⁰: "ותבת אן כל מכפף פלא בד לה מן שוא בתה אלא אן ימנעה אלדגש כמא מתלנא פי אול קולנא הַמְלֵךְ הַמְלֵךְ או ימנעה שוא יכון אלי גאנבה אעני בעדה כקולך אברהם אלאף כפיף ולולא אלשוא אלדי בעדה לגעלנא לה שוא גיר אנה לא יגון אן יכון אתנין פי מקטע ואחד לעלם אחרף אלאול פלא ימכן ינקטע ען אלתאני בשוא. ומן הדה אלגהה לא יוגד שואיין פי אול אלכלמה לעולם לאנהא לא ינקסמאן כמא ינקסמאן פי וסט אלכלמה. וכדלך אלקול פי גמיע הדא אלגנס מתל הַכָּאוֹת הַדְרִי אֶשְׁמַע . . ." (ומוחזק, שפל מוקל אי אפשר לו אלא בשוא בלבד אלא אם כן מונע אותו הדגש, כפי שהדגמנו בתחילת דברינו [עמ' יא-יב] הַמְלֵךְ הַמְלֵךְ [שם: הַמְלֵךְ] או מונע אותו שוא המצוי בצדו, היינו: אחרינו, כגון: אֶבְרָהָם, הא' קל, ולולא השוא שאחריו היינו עושים אותו שוא; אך זה אינו אפשר שיהיו שניים בהברה אחת לעולם. האות הראשונה אי-אפשר לקטעה מן השנייה בשוא. ומטעם זה אין נמצאים שני שואים בתחילת תיבה לעולם, פי אינם נחלקים כפי שהם נחלקים באמצע תיבה. והוא הדין בכל הסוג הזה, כגון: הַכָּאוֹת, הַדְרִי, אֶשְׁמַע). נראה שמכאן משתמע, ששוא ותנועה קטנה בראש תיבה תנועה אחת הם במהותם; אם בא אחר תנועה זו דגש או עיצור שווי, מסמנים אותה בסימן התנועה, לפי שאין דגש בא אחר שוא, ואין שני שואים רצופים בראש תיבה (ובהברה אחת בכלל). היינו: התנועה הראשונה פתיבות: הַמְלֵךְ, הַמְלֵךְ, הַדְרִי, שוה היא. בראשונה סומנה בחטף, אך בשנייה ובשלישית סומנה כתנועה, לפי שאחריה דגש או שוא.

ועיין גם בדברים הבאים שם, עמ' ב²¹, בעניין חשיבות השוא לחלוקת התיבה להברותיה: "אלי תרי אן אלשוא אלאול אלדי תחת אלסמך פי תספרו ונראה (או: תראה) יפצל אלסמך מן אלפא חתי יכון אלסמך פי מקטע אלאול מן אלכלמה ואלפא פי אלמקטע אלתאני. פאנך אן גמעת בין אלסמך ואלפא וגעלתהמא פי מקטע

20. K. Levy, *Zur masoretischen Grammatik*, שטוטגרט 1936; הנוסח לפי קטע

קמברגי, Or. 1080, Box 13, 3².

21. הנוסח לפי קטע קמברגי, Or. 1080, Box 13, 3¹.

ב, 1945), כגון, בקשר לתיבת "יִקְצוּ" (חב' ב, ז): "לאן כל מא כאן אצלה יוד לא יכלו מן געיה כאן פיה יודין או ואחד אלגעה תקום מקאם אליוד" (פי כל מה ששורשו י אי אפשר לו בלי געיה, בין אם יש בו שתי יו"ד ודין ובין אם אחת. הגעיה עומדת במקום היו"ד; א, 497); "כי לא יִשְׁנו מן וישן לאכנה נאקץ יוד ואלגעה מקאם אליוד" (פי לא יִשְׁנו [מש' ד, טז] מן וישן [בר' ב, כא] אלא שהוא חסר י, והגעיה היא במקום הי'; ב, 688).

תיבה כגון: אָנְכִי, שבה לפני הטעם שתי תנועות גדולות, ראוייה אפוא לשתי געיות. ואכן, כך השיטה לעתים קרובות בכי"ו. אבל בספרינו המקובלים ההטעמה בדרך כלל: אָנְכִי, היינו: אין הארכה בתנועה הראשונה לפני הטעם, אך יש הארכה בשנייה לפניו. הטעמה זו משקפת את השיטה המקובלת במערכת ההטעמה הטברנית, ולפיה הארכה אינה באה לידי ביטוי פשהיא מצויה במישרים, בלי חציצה, לפני הארכה אחרת, גדולה (של טעם) או קטנה (של געיה); או, בניסוח אחר: הארכה בתנועה אחת מעכבת הארכה בתנועה הקודמת לה במישרים, אפילו ראוייה היא להארכה מעצם טבעה. אין ברור אם במקרה זה ההארכה הקרובה לטעם מתבטלת (מתקצרת) וההארכה הרחוקה נשארת בעינה; או שמא ההארכה הקרובה לטעם נשארת בעינה, ואילו זו הרחוקה מן הטעם גְּדֵלָה.

זו השיטה שבגללה "כִּי" מוטעמת בטעם מחבר בדיבורים כגון: כִּי קָלָךְ, שבהם יש חציצה בין הטעמות שתי התיבות, ואילו בדיבורים כגון: כִּי־קָלָךְ, שבהם אין חציצה בין הטעמות שתי התיבות, "כִּי" אינה מוטעמת (מוקפת; למעלה, ד). שיטת הטעמה זו מתוארת בידי יוסף קמחי²⁵: "הגדולות יש להם עיכוב ואיחור בכל קריאתם חוץ אם טעם התיבה סמוך לה כמו שְׁמֶרֶת הטעם במ"ם לא תאריך קמצות השי"ן. שְׁמֶרֶת כמו כן. וְשֶׁמֶת מלרע הטעם בת"ו תאריך קמצות השי"ן . . . וכל זמן שתהיינה חמש גדולות אלה על שבא לעולם תאריכם כמו שְׁמֶרֶת והדומים לו יִשְׁבוּ וחבריו . . . והתנועות הקטנות לעולם תמהר בקריאתם וולתי אם תהיין על אותיות אחה"ע אז תאריך התנועות הקטנות שעליהם למען הרחיב גבולם כמו יַעֲשֶׂה יִהְיוּךְ . . . היחדין הם תנועות קטנות ואתה מעמידן בעבור אות אחה"ע". אין ר' יוסף קמחי אומר דבר על צורות מעין: הַחֲלוֹן, הַעֲמִדוּ, כְּרָכָה.

בדומה גם ר' דוד קמחי²⁶: "ואם תהיה בצד התנועה הגדולה תנועה אחרת קטנה או גדולה ובאות אשר לצדה טעם אתה משפיל התנועה הראשונה אע"פ שהיא גדולה כמו זְכָרְתִּי לך (יר' ב, ב), הנה הטעם בכ"ף והיא תנועה קטנה ואע"פ כן תעמידנה מפני הטעם שבה, ולפי שתעמידנה תשפיל קריאת הו"ן אע"פ שהיא קמוצה. אבל אם יהי

25. ספר זכרון, מהדורת ב"ז באכער, ברלין תרמ"ח, ²ירושלים תשכ"ח (להלן: קמחי,

זכרון), 17–18.

26. ספר מכלול, מהדורת ר' ריטענבערג, ליק תרכ"ב, קלוב-קלח, ב, (העירני א'

אלדר).

הטעם רחוק לה ולא יהי' באות שבצדה אתה מעמיד האות הקמוצה כמשפטה וחשפיל האות שבצדה אם היא בתנועה קטנה כמשפטה כמו: וְשִׁמְרָתָּ (שמ' טז, כו) . . . וכן הציירי מְרִשִּׁית השנה (דב' יא, יב) . . . לפי שהטעם בשי"ן שהוא רחוק מתנועת המ"ם תעמיד תנועת המ"ם כמשפט, אבל הציירי שברי"ש . . . תשפילנו אע"פ שהיא ת"ג מפני הטעם שבצדה, אבל כשהטעם ברי"ש אתה משפיל קריאת המ"ם כמו מְלֹאש (קה' ג, יא) . . . וכן בתנועה קטנה לפני חטף: "ועם אות גרונית תאריך התנועה הקטנה וישתתף פתח עם השו"א כמו ומכחכם שְׁחָדוּ (איוב ו, כב) . . . ואף בתנועה קטנה בהברה פתוחה לפני גרונית: "והתנועה הקטנה אף על פי שמשפטה להחטף אם תבוא על אות גרונית תעמידנה אם לא יהי' הטעם באות גרון כמו הַחֲלוּתִי תת לפניך (דב' ב, לא) אתה מעמיד הה"א אע"פ שהיא בפתח מפני החי"ת שהיא גרונית וכן הַחֲתָתָּ כיום מדין (יש' ט, ג) הַחֲטָאתָ הָעֶזְרָא הָאֶמּוֹר בֵּית יַעֲקֹב (מ' ב, ז) והדומים להם".

ט

סיבה נוספת להארכת תנועה היא השאיפה לשמירה על חלוקה נאותה של ההברות בתיבה. חלוקה זו נקבעת על ידי השואים הנחים והנעים. שוא נח סוגר הברה, שוא נע פותח הברה.²⁷ השוה, למשל, בקטע קמבריג', ט"ש Ar. 31, 8: "עלאמה אלסאכן אנה יסכן אחרף אלדי הו תחתה ויגעלה פי חזב מא תקדמה נחו וְשִׁמְרָתָּ . . . פצאר אחרף אלדי תחתה אלשווא סאכנא מנפצלא ממא בעדה ואנצאף אלי מא קבלה . . . וכמא צאר אלסאכן מתחיו אלי מא קבלה כדלף צאר אלמתחרף מתחיו אלי מא בעדה באלעכס מן אלסאכן מתל מְלִכְכֶם אלדי אללאם סאכן באלשווא אלסאכן ואוחאזו אלי אלמים ואלכאף תחרף באלשווא אלמתחרף ואוחאזו אלי אלכאף אלאכר". תרגום ב"ספר טעמי המקרא", Civ, מביא אלדר, שם, 186: "סימניו שלשוכן כשהוא משכין ומניח האות אשר הוא תחתיו ויעשהו כאילו הוא דבוק לאות שלפניו כגון ישראל . . . ולכן יהיה האות שתחתיו השו"א שוכן ונתפרד ממה שלאחריו ונתחבר למה שלפניו . . . וכמו שנהיה השוכן מתאחז את שלמעלה הימנו כן המניע מתאחז את שלמטה הימנו כגון מְלִכְכֶם ויִשְׁכְּבוּ שהלמ"ד והשי"ן שוכנים ונאחזים עם המ"ם והיו"ד והכ"ף פין שב השב"א מניעים ונאחזים עם הכ"ף השנית והבי"ת". השוה שאר המובאות שמביא אלדר, שם, 185 ואילך, כגון מן "המחברת העברית"²⁸ 369 [61]: "והשווא הנח נמשך עם האות שלפניו . . . והשווא הנד נמשך עם האותיות שלאחריו כמו: ויִשְׁכְּנו. השווא שתחת השי"ן נח לפי כך הוא נמשך עם היו"ד והשווא שתחת הכ"ף הוא נד. לפיכך הוא נמשך עם שלאחריו. נמצאת המלה כאלו היא מחלקת ויִשְׁכְּנו".

27. עיין א' אלדר, מסורת הקריאה הקדם-אשפנית, א (להלן: אלדר, מסורת), ירושלים תשל"ט, 125 ואילך, 185 ואילך; מאמרי, ספר בן-חיים, ירושלים תשמ"ב, 296 ואילך.

28. 1870 *Journal asiatique*, J. Derenbourg, Manuel du lecteur, 309-550, ובספירת עמודים מיוחדת.

לבדה כנו לבדה". עוד השוה "מאמר השוא", ב²⁹: "ואן אתפק שואיין פי וסט אלכלמה פאלאול מנהא אבדא יפצל אלהרף ויקטעה ען אלדי בעדה ואלתאני יולף אלהרף אלדי הו תחתה ויצפה אלי מא בעדה מן אלהרף מתל קולך תשמרו. פאן אלשוא אלאול מנהמא יפצל אלשין מן אלמים ואלתאני יולף אלמם מע אלריש חתי תכרג אלכלמה במקטעין" (ואם באים שני שואים באמצע התיבה, הראשון מהם תמיד מפריד את האות וקוטע אותה מזו שאחריה והשני מחבר את האות אשר הוא תחתיה ומצרפה אל מה שאחריה מן האותיות, פגון: תשמרו, השוא הראשון מהם מפריד את הש' מן המ' והשני מחבר את המ' עם הר', כך שהתיבה יוצאת בשתי הברות).

במקום שבאים שני עיצורים שוואים רצופים באמצע תיבה, הורגש אפוא צורך להעמיד על כך, שהראשון נמשך אל מה שלפניו והשני אל מה שאחריה, היינו: בראשון יש מעין האטה, העמדה של הדיבור, ואילו בשני התחלה של הדיבור, שכן הדיבור נע תמיד קדימה, כדברי "עדת דבורים", כ"י לנינגרד, פירקוביץ ב, 166, (להלן: עד"ד), 53א: "לעולם לא יכרת הדבור בתחלת המלה כי אין מעצם הדבור להיות בתחלתו עמידה אלא להיותו רץ והולך". הצורך בהעמדה זו של הדיבור אחר העיצור השווי הראשון סומן בכתב-יד מרופים בדגש בעיצור השווי השני³⁰. כפי שניסיתי להוכיח³¹, דגש זה הוא דגש חזק, ומסמן שהשוא שלפניו נח, פלומר: שיש לפניו האטה בקריאה. כשם ששימש הדגש בעיצור השווי השני לציון האטה זו, עשויה הייתה לשמש לכך געיה לפני העיצור השווי הראשון. געיה כזו נדירה בספרינו, ומסומנת בתיבות יחידות בלבד, פגון: קְסָאָךְ (שמ"ב ז, טז), נְזַעְקִי (ש' יח, כב). אך בכתב-יד אחדים בניקוד "מורחב" (פגון כ"ו) מסומנת לעתים קרובות יותר (למעלה, ב). מסתבר שהארכה זו אינה מסומנת, שכן היא סמוכה להברה המוטעמת, וכפי שנאמר למעלה, ח, אין מסמנים הארכה הפאה במישרים לפני הארכה אחרת.

יש תיבות שבהן הברה סגורה נוספת לפני שני העיצורים השוואים, ונוצר משקל "מְתַפְּלִים" ("המבנה הסדיר"). ואז פאה בתיבה געיה, בהברתה הראשונה דוקה. היינו: תיבה במשקל זה ראויה להארכה בהברתה השנייה: מְתַפְּלִים, כדי לשמור על החלוקה הנאותה של ההברות; אין מאריכים בקריאת הברה זו, שכן היא סמוכה להברה המוטעמת, אבל מאריכים בקריאת ההברה שלפניה, אף על פי שסגורה היא, ומטבעה אינה נוטה להארכה (למעלה, ה).

כדי להבין את הסיבה להארכה זו של ההברה הראשונה נשוה שוב את כללי הטעמת הגעיות לכללי ההקפה, והפעם להקפת צירופים פגון "אָת קָל", "עַל קָל"³²,

29. הנוסח לפי קטע קמברידג', Or. 1080, Box 13, 3¹.

30. עיין בפרשנות אלדר, מסורת א, 125 ואילך, המביא עדויות מרובות, חומר מסורה

דיון.

31. מאמרי, ספר בן-חיים, ירושלים תשמ"ב, 304.

32. השוה גם מ' ברויאר, פיסוק טעמים שבמקרא, ירושלים תשי"ח, 96.

העשויים שתי תיבות זעירות שהן הברות סגורות מנוקדות בתנועות קטנות, היינו: שאין להן נטייה להארכה. כאשר צירופים אלו באים בדיבור בן שלוש תיבות המוטעם בטפחא, הרי אם התיבה המוטעמת בטפחא קצרה, שתי התיבות הזעירות מוקפות, כגון: אֶת־כְּלִי־בָרִי (יר' כה, יג), וְאֶת־כְּלִי־יָגִיעָה (יר' כה, ה); אך אם היא ארוכה, "את" מוטעמת בטעם מחבר (מוארכה), כגון: אֶת־כְּלִי־הַמִּצָּאֹת (יהו' ב, כג), אֶת־כְּלִי־הַקֶּצֶיר (רות ב, כא), אֶת־כְּלִי־הַגְּדֻלָּה (מל"ב ח, ד). אמנם, אין ברור מהי תיבה ארוכה לעניין זה, ועתים תיבות ארוכות למדי מוקפות, כגון: אֶת־כְּלִי־הַנְּבִיאִים (מל"א יט, א). אך בעצם קיומו של הכלל אין ספק, והוא מתאשר בעשרות דוגמות. אם המרחק בין "את" ובין ההברה המוטעמת בטפחא קצר, "את" מוקפת אפוא, אך אם התיבה המוטעמת בטפחא ארוכה, והמרחק בין "את" ובין הטפחא גדול, הורגש צורך בהארכה ובהאטת הקריאה, ולפיכך הוטעמה "את" בטעם מחבר.

נראה להניח, שכלל דומה פעל גם בתיבה אחת. בתיבה כגון "וְהַשְׁמִיטָה" אין המרחק בין ההברה הראשונה ובין ההברה המוטעמת גדול, ולפיכך לא הורגש צורך בהאטה בקריאת ההברה הראשונה. אבל בתיבה שמשקלה "מְתַפְּלָלִים" הואטה קריאת ההברה השנייה, בגלל הצורך בשמירה על מבנה ההברות של התיבה, כנוצר; לפיכך הוארכה קריאת הברה זו, וממילא המרחק בין ההברה הראשונה להברה המוטעמת גדל, לפיכך ראוייה הברה ראשונה זו להארכה, היינו: לגעיה. כלומר: הגעיה הבאה בהברה הראשונה ב"מבנה הסדיר" (מְתַפְּלָלִים) מורה על הארכה בקריאת ההברה הראשונה, שנתרחקה מן הטעם מפיון שהאריכו בהברה השנייה להבלטת חלוקת התיבה להברותיה.

פידוע, בדרך כלל אין געיה בתיבה שמבנה סדיר אם היא מוטעמת בטעם מחבר, מוקפת לתיבה אחרת, כגון: וְיִקְרְאוּ־צוֹם (יונה ג, ה)³³, וכן במקום שהטעם אינו בהברה שאחר השוא השני, אלא בהברה שאחריה, כגון: מְנַחֲלָתָם (יהו' כא, ג), וְעַכְשָׁם (בר' לב, כד). בדומה לכך בצירוף "את כל"; אם התיבה שאחריה אינה מופסקת בעניינה (מוטעמת במפסיק), אלא מוטעמת בטעם מחבר, "את" מוקפת, כגון: אֶת־כְּלִי־הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה (בר' כח, ח), אֶת־כְּלִי־הַמִּפְתִּיחַ הָאֵלֶּה (שמ' יא, י). עתים, אמנם, במקום שאפשר מבחינת הטעמים, "את" מוטעמת במסיבות אלה במפסיק, כגון: וְאֶת־כְּלִי־יִשְׁבִּי יְרוּשָׁלַם (יר' יג, ג); אֶת־כְּלִי־הַתְּפִלָּה וְהַתְּחִנָּה (מל"א ח, נד); אך אפשרות מעין זו אינה, כמובן, בתיבה אחת.

י

מכאן, ששתי סיבות לגעיות הנקראות "מוסיקליות": (א) ההארכה הנדרשת על ידי התנועות הגדולות; (ב) ההארכה הנדרשת לשם הדגשת חלוקת התיבה להברותיה.

33. עיין א' דותן, ספר דקדוקי הטעמים לר' אהרן בן משה בן אשר, ירושלים תשכ"ז,

מסתבר שההארכה מן הסוג הראשון חזקה מזו שמן הסוג השני. השוה, למשל: פ' עמך (שמ' לג, יג), וְאֶת־עַמְךָ (שמ' ט, טו). ההארכה הנדרשת על ידי ההברה הפתוחה המנוקדת בתנועה גדולה "פִּי", בדוגמה הראשונה, גרמה להטעמה בטעם מחבר, ואילו ההארכה הנדרשת להדגשת החלוקה הנאותה להברות, בדוגמה השנייה, גרמה אמנם לגעיה, אך לא להטעמה בטעם לעצמה, והחיבה מוקפת. ראייה נוספת להעדפת ההארכה מן הסוג הראשון היא בכללי ההעדפה של הגעיות ב"מבנה סדיר לא משופח" (להלן, יב).

מכאן מסתבר, שנכונה ההשקפה המקובלת³⁴, שאף על פי שהגעיה בהברה פתוחה מסומנת בלא קביעות בכתב־היד העתיקים, ומהם המסמנים אותה לעתים רחוקות, ודוקה הגעיה בהברה סגורה, במבנה סדיר ובמבנה לא סדיר, מסומנת בהם דרך קבע, ונופרת בספרות המסורה (פגון בחילופי פן־אשר ובן־נפתלי), הרי הגעיה בהברה פתוחה היא המאוששת יותר, וגם במקום שאינה מסומנת יש לראותה כאילו סומנה. נראה שלא הקפידו בסימונה, כי ידעו שהקוראים מכירים אותה ולא יבואו לידי טעות. השוה, למשל, "ספר טעמי המקרא", Eiii: "והקורא יטעים הגעיא בפיו או כתובה או לא כתובה"; "המחברת העברית", 406 [98]: "ובמקצת ספרים כותבין הגעיה ובמקצת אין כותבין אלא סומכין על דעת הקורא. לפיכך אם נמצאת או לא נמצאת יטעם הקורא התיבה אם היא ראויה לגעיה או לא וידין כפי טעמו. גם הקורא רשאי להוציא הגעיה ורשאי לבטלה". אמנם ממקורות אחרים מסתבר כאילו אין בכלל חובה לקרוא את הגעיות, דרך משל: "כי הגעיא אינו חייב להיותו תחת האות כהלך וחזק המלכים שמן החוב להיותם תחת האותות. למה. בגלל שקריאת הגעיה מן הקוראים בנדבה ולא יואשם העוזב את קריאתה" (עד"ד, 54b); "ודע כי הגעיא אין לה שיעור במקרא. כי יש קורא ויקרא במקום געיא ויש קורא אחר ולא יקרא אותה כל עקר ואין לה נגון מדרך געיא. ועל זה אינם מחשבים לה בטעמים ולא עם המשרתים" (שמ, 60b). נראה שהגעיה פחותה בחשיבותה פשטניים אותה אל הניקוד או אל הטעמים; אך אלו הנוהגים לקרוא אותה, עושים זאת בכל מקום שדרושה הארכה, גם אם הגעיה אינה מסומנת.

יא

שתי הסיבות לגעיה שנמנו למעלה אינן מוסיקליות. הן קשורות למבנה התיבה; לפיכך אין לקרוא להן: געיות מוסיקליות, אלא: געיות מבניות. אמנם, אין לומר שהן חסרות כל קשר למוסיקה, היינו למערכת הטעמים; שכן לא בלבד יש הבחנה בסימונן בין תיבה מוטעמת בטעם מפסיק ובין תיבה מוטעמת במחבר, אלא גם בין הטעמים השונים שהתיבה מוטעמת בהם. אך אין משמעות הדבר שסיבת הגעיות היא מוסיקלית. הגעיות המבניות מותנות במבנה התיבה בלבד. יש תיבות שבהן הברות

34. עיין, למשל, בנודיה, ב"א וב"ג, 386; כא"צ, 139.

ראויות להארכה בקריאה בגלל שתי הסיבות שנמנו למעלה. לפי שמערכת התיבות מצויה בתוך המערכת המוסיקלית ומותאמת למסגרתה (השווה הבחינה השלישית בתורתו של ר' יהודה הלוי, למעלה, ח), הרי במקום שהמערכת המוסיקלית מאפשרת להביא את ההארכה לכלל ביטוי — יש געיה (ועתים טעם מחבר ואפילו מפסיק), במקום שהמערכת המוסיקלית אינה מאפשרת זאת — אין געיה. הגעינות מותנות במבנה התיבה, אך סימונן בתיבה המצויה במסגרת הפסוק המקראי מותנה באפשרויות שמציע להן הביצוע המוסיקלי של קריאת אותו פסוק.

יב

נעבור נא עתה על סוגי הגעינות המבניות, לפי סיבותיהן: (א) הארכה בגלל תנועות גדולות; (ב) הארכה להדגשת חלוקת התיבה להברותיה.

א. געיה בהברה סגורה, מבנה סדיר ("מְתַפְּלָלִים"). הגעיה משקפת הארכה בקריאת ההברה הראשונה בגלל הסיבה השנייה. געיה באה גם במבנה "מְתַקְשָׁלִים", "כי כל נדגש הוא מקום ב' אותיות", פפי שאומר חיוג³⁵; השווה גם בכ"י "תוכן עזרא": "שני שבאים רצופים הראשון שוכן והשני מניע. ודע שיש שם שבא בניינו על הרציפה. ואין שם אלא אחד הוא מדגיש האות כג' מְעוֹק מְתַקְשָׁלִים... וסיבת זה שהאות יוצא כשתי אותות". הוא הדין מבנה "מְתַפְּלָלִים". במבנה זה הברת "פ" דורשת הארכה. כנראה לא מן הסיבה הראשונה, אלא מן השנייה: שמירה על חלוקת ההברות, היינו: הארכה הבאה להדגיש שהעיצור הפא מונע בתנועה חטופה (שייך להברה הפאה). אם ההברה שלפני הטעם מנוקדת בתנועה גדולה (משקל "מְתַפְּלָלִים"; "מבנה סדיר לא משובח"), עתים יש געיה, כגון: וְיִלְחָמוּ (יהו' כד, ח), עתים אין, כגון: הַכְּהֹנִים (דג). מסתבר שבתיבה האחרונה מועדפת ההארכה מן הסוג הראשון, והיא מאוששת עד כדי כך, שאין געיה בהברה הראשונה. אפשר להשוות לכך הקפה כגון: אֶת־לֹא רָחֵמָה (הו' א, ח), שבה ההארכה בתיבת "לא", העשויה הברה פתוחה, ולא בתיבת "את" כבהטעמת הצירוף "את כל". אין ברור מדוע לא חלה העדפה זו גם בתיבת "וְיִלְחָמוּ" ודומותיה. במקום שהתנועה גדולה ואחריה שוא פשוט (משקל "מְתַפְּלָלִים"), בדרך כלל אין געיה (כלומר: מועדפת ההארכה של התנועה הגדולה), כגון: וְיִפְלְמוּ (יח' מג, י), פרט לדוגמות יחידות, כגון: וּבְלִבְכֶּךָ (דב' ליד).

אם מבנה התיבה אינו סדיר, געיה בהברה סגורה באה בלא קביעות. הטעמה תלויה על פי רוב בטעם שהתיבה מוטעמת בו, והסיבות לה אינן ברורות. אכן, געיה זו באה לעתים קרובות בתיבות מוטעמות בטעמים שסלסולם המוסיקלי ארוך ("הטעמים הגבוהים"); פזר, כגון: מְשַׁפְּחָתָם (שו' יח, ב); גרש, כגון: מִן־הַשִּׁיחָר (יהו' יג, ג); זרקא, כגון: הַנְּשָׂאֲרִים (מל"ב ז, יג), וכיו"ב. מסתבר, שסלסול מוסיקלי זה גרם להארכת קריאת ההברות שלפני הטעם בתיבות אלו; לפיכך הברתן הראשונה,

35. חיוג-נוט, 121.

שנתרחקה מהברת הטעם הראשי, ראוייה להטעמה לעצמה (השוה למעלה, סוף י'), היינו לגעיה.

ב. געית שוא. געיה זו, הקובעת הארכת שוא לכדי תנועה מלאה³⁶, תוכן טוב יותר אם נקבל את ההשערה (למעלה, ז), שראו בעלי המסורה את אורך השוא הנע כאורך התנועה הקטנה בהברה סגורה, היינו: אורך השוא במבנה "מְפֻלְּלִים" כאורך החירק במבנה "מְפֻלְּלִים", וכשם שבגלל הסיפה השנייה באה געיה בתיבה שמשקלה "מְפֻלְּלִים", כך גם במשקל "מְפֻלְּלִים", היינו: בשני המשקלים מוארכת תנועה חטופה לכדי תנועה ארוכה; במשקל הראשון יש אחריה עיצור שווי, בשני אין. לפיכך געית שוא אינה תופעה מיוחדת במינה, אלא פגיעה בהברה סגורה, ואכן לעתים קרובות כללי שתי געיות אלו דומים³⁷.

ג. געיה בהברה פתוחה או בתנועה גדולה לפני שוא, על שלושת סוגיה:

1. הברה פתוחה לפני תנועה, כגון: אָנְכִי. שתי התנועות הראשונות ראויות להארכה בגלל הסיפה הראשונה. געיה באה בהברה הראשונה, הרחוקה מן הטעם, ולא בשנייה, בגלל סמיכותה לטעם. געיה באה גם בהברה הראשונה של תיבה כגון: הַעֲמֹד (מל"א ז, טו), כי אינה סמוכה לטעם.

2. תנועה גדולה לפני שוא, כגון: שְׁמֹר. התנועה הראשונה ראוייה להארכה, ומסתבר שהשוא, אף על פי שנח הוא פפי נקדני טבריה, עושה חציצה בין התנועה ובין הטעם, ולפיכך יש געיה³⁸.

3. הברה פתוחה לפני חטף, כגון: תַּעֲמֹד. מסתבר שההארכה אינה בגלל הסיפה הראשונה, שכן ראינו (למעלה, ה), שהיו שיטות שבהן תנועה קטנה לפני חטף נחשבה ארוכה (הניקוד הפבלי המורכב והתעתיקים הקראיים) והיו שבהן תנועה זו נחשבה קצרה (ההטעמה הטברנית, לא בקביעות). גם מציאות הגעיה בהברה הראשונה (הסגורה) בתיבה שמבנה "מְפֻלְּלִים", ואי-העדפת געיה בהברה השנייה במבנה זה (עיין בתחילת סעיף זה), מקרבים את ההנחה שתנועה קטנה לפני חטף לא נחשבה ראוייה להארכה. לפיכך מסתבר שההארכה במבנה זה מקורה בסיפה השנייה: הדגשת

36. על קריאת השוא שאין עמו געיה והשוא שעמו געיה לפי חיבורי הדקדוק עיין ש' מורג, העברית שבפי ידויד תימן, ירושלים תשכ"ג, 160 ואילך. והשוה עוד קמחי, זכרון, 19: "שְׁמֹנִים" ... כולם יקראו בפתח שלא בהעמדה, אך אם תצטרף געיה עמהם או תעמודנה ותארכנה כמו: שְׁלֹמִים ..."; וכן עד"ד, 352: "אפס במדי מקרה געיה באות השואי ישבהו הגעיה ויכניע את כוח ממשלתו וימנעו ממרוצתו כמו נְאֻם יוֹתֵר".

37. עיין כא"צ, 129.

38. לפי ששוא אחר תנועה גדולה נחשב לנקדני טבריה נח, הרי געיה בתיבה כגון: פִּשְׁעו, דומה לגעיה בתיבה כגון: פְּרָשִׁים; בשתייהן הגעיה בתנועה גדולה (אחריה נח נעלם), בשנייה התנועה לעצמה, בראשונה אחריה שוא נח (נח נראה); והשוה הדמיון בין געית שוא כגון: לְמִדְרָגָי (אס' ז, ט), לגעיה בהברה סגורה, כגון: אֶחָד־רִדְרִי (ד"ד), בשתייהן הגעיה בתנועה חטופה, בראשונה היא לעצמה, בשנייה אחריה שוא נח (נח נראה).

מבנה ההברות ונעות השוא (והורגש צורך בהדגשה זו אף על פי שכבר השוא מנוקד כחטף).

ד. הגעיה בהברה סגורה מנוקדת בתנועה גדולה אינה מוספרת פראוי על ידי סוגי ההארכה המתוארים כאן. לכאורה משפיעה הסיבה הראשונה, שהרי התנועה גדולה, אך לפי זה עשויים היינו לצפות שהברה זו תוטעם בגעיה תמיד. גם מבחינת כללי ההקפה, תיבה מעין זו (פגון: אין) בדרך כלל אינה מוקפת, אלא אם כן צורכי מערכת ההטעמה חובעים הקפתה. כפי שנוזר למעלה, א, בכתב-היד העתיקים יש געיה בהברה פזו פאשר היא הראשונה או השלישית לפני הטעם, אך לא השנייה לפניו. אפשר שדוקה השוא הנח (נח נראה) שאחר התנועה הגדולה מפחית במקצת מן הצורך להאריכה, ולפיכך הטעמתה בגעיה אינה כצפוי³⁹.

יג

כפי שצוין למעלה, א, הגעיות הפונטיות מסמנות האטה בקריאה, שתכליתה לשמור על הגייתם הנאותה של עיצורים במסיבות שונות, שבהן נראתה לבעלי המסורה אפשרות שיהגו לא פראוי. הגעיות הפונטיות מסוגי 2–4 מורות על האטה בקריאת הברות שבסופן גרזנית שוואה לפני י, ל, נ, או גרזנית אחרת; וכן בקריאת

39. לכאורה נראָה להשוות להטעמת געיה זו את ההקפה ה"מיוחדת" פגון של תיבה העשויה הברה פתוחה בדיבור בן שתי תיבות מוטעם בחלישא גדולה (ח"ב), שזו שיטתה: לפני תיבה שטעמה בראשה, תיבה פגון "כ" אינה מוקפת, דרך משל: כִּי־אֶזְכֹּר (דב' כט, יט), כִּי־יָבֹחַ (יר' מו, י); לפני תיבה מוטעמת בהברתה השנייה "כ" מוקפת, פגון: כִּי־הִבְיֵאוּ (דה"א כב, ד), כִּי־תִקְחוּ (במ' יח, כו), ואף: כִּי־תִגְדֹּר (מל"א כא, ו); לפני תיבה שטעמה בהברתה השלישית שוב "כ" אינה מוקפת: כִּי־בָרְאוּ (יש' כט, כג), וכן: כִּי־לֹא־אָתָּן (דב' ב, יט). אך מסתבר שסיבת הקפה "מיוחדת" זו היא הסלסול המוסיקלי המיוחד של הטעם ת"ג ודומיו: בגלל סלסול זה ההברה הקודמת להברה המוטעמת בת"ג גם היא מנוגנת כחלק מהת"ג עצמו, ולפיכך "כ" הקודמת במישרים להברה המוטעמת בת"ג אינה מוקפת אלא מוטעמת בטעם מחבר. דין "כ" בהברה השנייה לפני הת"ג כדינה בהברה הראשונה לפני טעם אחר, ולפיכך מוקפת היא; דינה בהברה השלישית לפני הת"ג כדינה בהברה השנייה לפני טעם אחר, ולפיכך מוטעמת היא בטעם מחבר. אם אכן כך יש להסביר את ההקפה ה"מיוחדת" שלפני ת"ג, אין נראה שהסבר זה מתאים גם להטעמת הגעיה בהברה סגורה מנוקדת בתנועה גדולה, שכן אין מסתבר שיש סלסול מוסיקלי מיוחד לגעיה זו.

אם משוים לדיני הטעמת הגעיה בהברה סגורה מוקפת בתנועה גדולה (אין געיה לפני הברה שנייה לפני הטעם, פגון: אֵין־לָהֶם, דב' כו, יז; יש געיה לפני תיבה שטעמה בראשה, פגון: אֵין־לֹ, ו' יא, יב), את דיני ניקוד שמות פגון "שם" במעמדים אלו, שלפיהם הציירי משתמר לפני הברה שאין טעמה בראשה, פגון: שֵׁם־הָעִיר (בר' כו, לג), אבל מתקצר לסגול לפני הברה שטעמה בראשה, פגון: שֵׁם־עִיר (יח' לט, טז), מסתבר שבהברה הסמוכה לטעם נסבלו רק תנועה קצרה או תנועה ארוכה מוטעמת בגעיה, אבל לא תנועה ארוכה שאין עמה געיה; ואילו בהברה שאינה סמוכה לטעם נסבלה תנועה ארוכה פזו (שאינה מוטעמת בגעיה).

הברות שבסופן י שוואה לפני ה, ח. הגעיות הפונטיות מסוג ב1 מורות על האטה בקריאת תנועה לפני שוא, במסיבות שונות, והאטה זו הופכת את השוא הנח לנע. אם בוחנים את כל הגעיות הבאות לפני שוא מבחינת השפעתן עליו, הרי שרובן של הגעיות, היינו: כל הגעיות המבניות וכן הגעיות הפונטיות מסוגי 2-4, אמנם מאריכות את התנועה שלפני השוא, אך אינן הופכות שוא נח לנע, והשוא שאחר הגעיה בנחותו עומד. דרך משל, הגעיה המבנית (סוג א1) בתיבת: יִשְׁתַּקְשֶׁקוֹן (נח' ב,ה), מציינת הארכה של החירק, אך השוא נשאר נח, ואחריו דגש קל. הוא הדין הגעיה המבנית (סוג א3) בתיבה כגון: שְׁמָרוּ; וכן געיות פונטיות כגון: שְׁמָעִיָּה, יְהִיָּה, יְהִי (סוגי 2-4). ואילו הגעיה הפונטית שתכליתה להניע את השוא שאחריה (סוג ב1), לא זו בלבד מאריכה את התנועה שלפניה, אלא גם הופכת שוא נח לנע; דרך משל, הגעיה בתיבות: וְהָלֹךְ, שְׂבָעַת, הַמְדַבֵּר, וְזָבַח, ודומותיהן לא זו בלבד מורה על הארכת התנועה שהגעיה מסומנת בה, אלא גם על כך שהשוא, אף על פי שבא אחר תנועה קטנה, נע הוא. השווה, למשל, "המחברת העברית", 373 [65]: "וכל שוא באות שני מן התיבה הוא נח וסמוך לו דגש אלא אם כן נכבד האות הראשון והוארך בו יהיה השוא נד ויסמך לו רפה כמו: וְשָׁבָה, כאלו הוא"ו תיבה לבדה והשניה שָׁבָה לבדה ונמצא השוא בתחלת התיבה שהוא נד כמו שאמרנו ולכן נסמך לו רפי". "מאמר השוא", יג-טו: "פאנני לים אקול אן כל לחן וכל געיה יתחרך אלשוא מן אגלהא כמו יקול אלנאס ממן לס יתלמד לאסתאדה פאן הדא אלקול כטא ודלך אנהם יקרון אַבְחַר ויחרכון אלשוא פיה ויפתחונה ולא יקרון יִרְאַת ייי ולא יפתחון אלשוא פיה... ואנמא אלפרק בין הדא אלארבעה ובין סאיר אלקראן אלבאקיה אן אללחן יקטע פי חלך מן אלכלמה חרף ואחד פקט ופי הדא אלארבעה יקטע חרפיין" (אינני אומר שבגלל כל טעם וכל געיה ינוע השוא, כפי שאומרים אנשים שאינם תלמידיהם של המורים. פי דבר זה טעות היא. פי הם קוראים: אַבְחַר ומניעים את השוא בו ופותחים אותו, ואינם קוראים: יִרְאַת ייי ואינם פותחים את השוא בו... והנה ההבדל בין ארבע אלו ובין שאר המקרא הוא שהטעם מפריד באותן תיבות אות אחת בלבד, ואילו באלו הארבע הוא מפריד שתי אותיות). מכאן, שהטעם, וכמותו הגעיה, עתים מפרידים, כלומר מעמידים בהברה אחת, אות אחת בלבד, כגון: אַבְחַר, ובמקרה זה השוא שהיה נח נעשה נע; ועתים שתי אותיות: יִרְאַת, ואז השוא נשאר נח. שתי פנים הללו של הגעיה דומות לשתי הפנים של הדגש⁴⁰. הדגש מסמן הכפלת (הארכת) עיצור, ובדרך כלל שני העיצורים שנכפלו באים בשתי הברות, כגון: sal-ló (סלו), אך בהכפלה שתכליתה הפרדה, כגון בצירוף: וְיִאמְרוּ / לֹא (שרי, יב,ה), שבו ל דגושה לדעת בן-נפתלי, חייבים אנו להניח שהעיצורים שנכפלו מצויים בהברה אחת, היינו: wayyómer lló. בכך צד של דמיון בין הגעיה והדגש, המשמשים לעתים קרובות לתכלית דומה.

40. מאמרי הנ"ל בספר בן-חיים, ירושלים תשמ"ב, 304.